

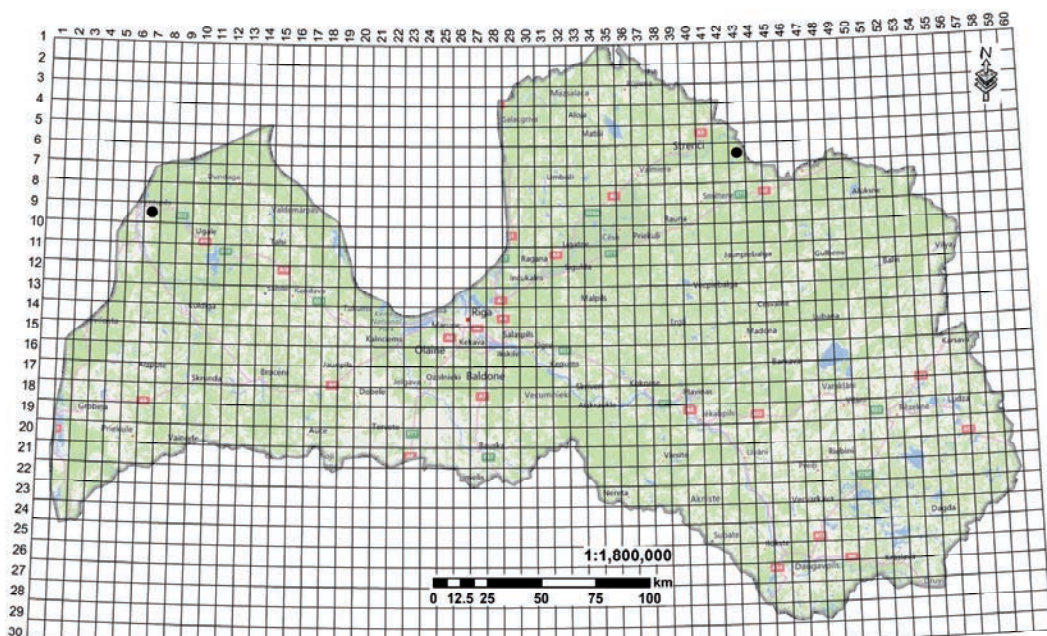
SEKSTAINAIS NĀRBULIS *MELAMPYRUM CRISTATUM* L. LATVIJĀ

Maija Medne

Latvijas Botāniķu biedrība
E-pasts: maijamedne@gmail.com

Nārбуļu ģinti *Melampyrum* L. Latvijā pārstāv piecas sugas: bieži sastopamie birztaļas nārбуlis *M. nemorosum* L. un pļavas nārбуlis *M. pratense* L., valsts ziemeļu daļā sastopamais meža nārбуlis *M. sylvaticum* L., Polijas nārбуlis *M. polonicum* Soó, kā arī sekstainais nārбуlis *M. cristatum* L. (Galenieks (ed.), 1959; Priedītis, 2014).

Latvijā līdz 2017. gadam bija zināma tikai viena sekstainā nārбуļa atradne Kurzemē, Rindas upes krastā sausā kaļķainā zālājā, taču 2017. gada jūlijā šī suga tika konstatēta arī Latvijas ziemeļu daļā (1. attēls).

1. attēls. Sekstainā nārбуļa *Melampyrum cristatum* L. izplatība Latvijā kopš 2017. gada (Bioloģiskās inventarizācijas kvadrātu tīkls (BIKS)). Karte: M. Nitcis.

Figure 1. Distribution of *Melampyrum cristatum* L. in Latvia since 2017 (grid of Latvian biological inventory are used). Map: M. Nitcis.

Sekstainā nārбуļa vienlaidus pamatareāls ir samērā plašs un atrodas dienvidos-dienvidrietumos no Latvijas teritorijas. Suga izplatīta no Rietumeiropas līdz Rietumsibīrijai, ietverot Britu salas, Zviedrijas dienvidus un Somijas dienvidrietumus (Hultén, Fries, 1986).

Pirmie dati par sekstainā nārбуļa klātbūtni Baltijas florā parādījās J.B. Fišera darbā “*Versuch einer Naturgeschichte von Livland*” 1791. gadā (Fischer, 1791), tomēr šajā izdevumā nav ziņu par taksona izplatību Livonijas (tagadējās Latvijas un Igaunijas) teritorijā. Vecākie sekstainā nārбуļa herbāriji, kas glabājas Latvijas Universitātes Botānikas muzeja herbārijā (RIG), ievākti 20. gs. sākumā, taču tie ir dabas pētnieka K.R. Kupfera vākumi no Igaunijas salām. Pirmās ziņas literatūrā par sekstainā nārбуļa atradni Kurzemē parādījās 1935. gadā J. Bicka izdevumā “Latvijas augu noteicējs”, taču ne šajā izdevumā, ne arī padomju gados izdotajā botāniskajā literatūrā (Latvijas PSR flora, augu noteicēji (Pētersone, Birkmane, 1958, 1980)) nav precizēta konkrēta atradne, vispārīgi norādot, ka suga reti sastopama Kurzemē. Pirmais Latvijas teritorijā ievāktais herbārijs glabājas Latvijas Universitātes Bioloģijas institūta Botānikas laboratorijas herbāriju kolekcijā (LATV) un datēts ar 1992. gadu, kad sekstaino nārбуli Rindas upes krastā (Bioloģiskās inventarizācijas kvadrātu tīkla (BIKS) (Лайвиньш, 1983) kvadrāts 9/7) atradis N. Priedītis (Baroniņa, 2015). Tādēļ var uzskatīt, ka pats pirmais šīs sugas atklājējs Latvijas teritorijā nav zināms.

2013. gadā sekstaino nārбуli jau zināmajā atradnē Rindas upes labajā krastā netālu no Ailanku mājām sausā kaļķainā zālājā mozaikā ar mitriem un slapjiem palieņu zālājiem atkārtoti konstatēja S. Rūsiņa (Baroniņa, 2015). Šajā pašā atradnē suga konstatēta arī 2015. gadā dabas lieguma “Ances purvi un meži” dabas aizsardzības plāna (Ikauniece (red.), 2016) izstrādes laikā, kad tur notika biotopu kartēšana, tostarp apsekoti dabiskie zālāji Rindas upes palienē. Apsekojuma laikā tika konstatētas divas sekstainā nārбуļa atradnes sausā kaļķainā zālājā, kuru apsaimniekoja, smalcinot nopļauto zāli (atradēja – M. Grandāne).

2017. gada jūlijā, veicot zālāju biotopu kartēšanu aizsargājamo ainavu apvidū “Ziemeļgauja” Zvārtavas pagastā pie Lēģerīšu mājām (BIKS kvadrāts 6/43), šo rindu autore atklāja jaunu, iepriekš nezināmu sekstainā nārбуļa atradni ar vairāk kā 10 vitāliem augiem (2. attēls). Biotopā, kurā sekstainais nārбуlis tika atrasts, konstatētas pazīmes, kas raksturo trīs Eiropas Savienības īpaši aizsargājamus zālāju biotopu veidus: 6210* *Sausi zālāji kaļķainās augsnēs*, 6450 *Palieņu zālāji* (3. variants), kā arī 6410 *Mitri zālāji periodiski izžūstošās augsnēs* (Auniņš (red.), 2013). Zālājā dominēja kailā pļavauzīte *Helictotrichon pratense*, parastais vizulis *Briza media*, šaurlapu skarene *Poa angustifolia*, kā arī daudz platlapju sugu, piemēram, lielziedu vīgrieze *Filipendula vulgaris*, istā madara *Galium verum*, purva gandrene *Geranium palustre*, pļavas dzelzene *Centaurea jacea* un dzeltenais saulkrēsliņš *Thalictrum flavum* (3. attēls). Zālājā kopumā tika konstatētas 11 bioloģiski vērtīgu zālāju indikatorsugas (Rūsiņa (red.), 2017). Zālāja īpašniece, Lēģerīšu mājas saimniece, norādīja, ka šo augu savā zālājā ievērojusi jau kopš bērnības dienām 20. gs. pirmajā pusē. Tādēļ var uzskatīt, ka augs pļavā pie Lēģerīšiem bijis sastopams jau daudzus gadu desmitus, taču palicis nepamanīts, piemēram, veicot biotopu inventarizāciju aizsargājamo ainavu apvidus “Ziemeļgauja” dabas aizsardzības plāna (Vilka (red.), 2007) izstrādes laikā.

2. attēls. Sekstainais nārbulis *Melampyrum cristatum* L. Foto: M. Medne.
 Figure 2. *Melampyrum cristatum*.
 Photo: M. Medne.

3. attēls. Zālājs Zvārtavas pagastā pie Lēģerīšu mājām 2017. gadā, sekstainā nārbuļa *Melampyrum cristatum* L. dzīvotne. Foto: M. Medne.
 Figure 3. Habitat of *Melampyrum cristatum* in Zvārtava municipality near Lēģerīši homestead in 2017. Photo: M. Medne.

Līdzīgi kā atradnē pie Rindas upes, arī Zvārtavas zālājā augu sabiedrībā lielāka nozīme ir sugām, kas sastopamas kaļķainos apstākļos. Abas atradnes ir uzskatāmas par seniem zālājiem, kas nav kultivēti vai kā citādi ielaboti gadu desmitiem vai pat simtiem. Tas ļauj izdarīt pieņēmumus par sekstainajam nārbulim nepieciešamajiem apstākļiem – sens zālājs lielas upes palienē ar kaļķainu augsni un mainīgiem mitruma apstākļiem. Tieši šādās vietās iespējama jaunu sekstainā nārbuļa atradņu atklāšana, tādēļ botāniķiem ieteicams pievērst pastiprinātu uzmanību iespējamai sekstainā nārbuļa sastopamībai, strādājot upju palienēs, kur sastopami seni sausi kaļķaini zālāji. Sekstainā nārbuļa saistību ar holocēna un pleistocēna upju terasēm novērojuši arī botāniķi Dienvideiropā, kur to uzskata par “upju koridoru augu” (Burkart, 2001; Stachnowitz, 2013).

Baltijas valstīs lielākais sekstainā nārbuļa atradņu skaits ir Igaunijā. Laikā līdz 1970. gadam Igaunijā šī suga tika konstatēta vairāk nekā 30 botāniskajos kvadrātos valsts dienvidu daļā, kā arī uz salām. Kopš 1970. gada situācija mainījies un krietni pieaugusi sugas izplatība tieši Igaunijai piederošajās salās, taču iekšzemē tas sastopams vairs tikai 12 botāniskajos kvadrātos, visvairāk, valsts dienvidos un rietumos (Kukk, Kull, 2005).

Lietuvas teritorijā sekstainais nārbulis līdz šim nav konstatēts, ziņas par atradni *Raseiniai* rajonā, *Blinstrubiškiai* ciemā (valsts dienvidrietumos) atrodamas vien vecā literatūrā (Kuusk *et al.*, 1996; Natkevičaitė-Ivananauskiene (red.), 1976).

Sekstainā nārбуļa sastopamība Igaunijā liek uzdot jautājumu – kādēļ Latvijā tas sastopams tik reti? Vai sugas sastopamību nosaka dabiski apstākļi – specifisks hidroloģiskais režīms, kaļķainu augšņu izplatība, saistība ar lielu upju ielejām, mirmekohorija (sēklu izplatīšanās ar skudrām)? Iespējams, pēdējā gadsimta laikā piedzīvotās ainavas pārmaiņas (senu zālāju trūkums, zālāju meliorācija, iekultivēšana) veicinājušas sekstainā nārбуļa dzīvotņu iznīcināšanu? Varbūt botāniķi šai sugai nav pievērsuši pietiekamu vērību vai arī pietrūcis informācijas, kādos biotopos tas meklējams?

Latvijā sekstainais nārбуlis ir iekļauts gan īpaši aizsargājamo augu sugu sarakstā Ministru kabineta 14.11.2000. noteikumos Nr. 396 “Noteikumi par īpaši aizsargājamo sugu un ierobežoti izmantojamo īpaši aizsargājamo sugu sarakstu”, gan Latvijas Sarkanās grāmatas 1. kategorijā (Gavrilova, 2003) un Baltijas reģiona Sarkanajā grāmatā (Ingelög *et al.*, 1993).

Sekstainā nārбуļa atradne Zvārtavas pagastā Latvijas Botāniķu biedrības konkursā “Gada atradums” tika atzīta par 2017. gada nozīmīgāko atradumu Latvijas florā.

PATEICĪBA

Izsaku pateicību par atbalstu šī ziņojuma sagatavošanā Latvijas Universitātes Bioloģijas institūta Botānikas laboratorijas herbārija vadītājai Ievai Rūrānei, Latvijas Universitātes Botānikas muzeja herbārija vadītājai Irēnai Bergai, kā arī Pēterim Evartam-Bunderam, Mārim Nitcim un Danai Krasnopoļskai no Daugavpils Universitātes Dzīvības zinātņu un tehnoloģiju institūta.

LITERATŪRA

- Auniņš, A. (red.), 2013. *Eiropas Savienības aizsargājamie biotopi Latvijā. Noteikšanas rokasgrāmata*. Rīga: Latvijas Dabas fonds, Vides un reģionālās attīstības ministrija, 320 lpp.
- Baroniņa, V., 2015. Retu vaskulāro augu sugu atradumi no 2004. līdz 2014. gadam – Latvijas Botāniķu biedrības konkursa “Gada atradums” rezultāti. *Latvijas Veģetācija* 24: 61–81.
- Bickis, J., 1935. *Latvijas augu noteicējs*. Rīga: 203.–204. lpp.
- Burkart, M., 2001. River corridor plants (Stromtalpflanzen) in Central European lowland: a review of a poorly understood plant distribution pattern. *Global Ecology & Biogeography* 10: 449–468.
- Fischer, J.B., 1791. *Versuch einer Naturgeschichte von Livland*. Leipzig: Verlag Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 547.

- Galenieks, P. (red.), 1959. *Latvijas PSR flora. IV sējums*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 234.
- Galenieks, P. (red.), 1952–1959. *Latvijas PSR flora. I–IV sējums*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Gavrilova, Ģ., un Šulcs, V., 1999. *Latvijas vaskulāro augu flora. Taksonu saraksts*. Rīga: Latvijas Universitātes Bioloģijas institūts, Botānikas laboratorija, 110 lpp.
- Gavrilova, Ģ., 2003. Sekstainais nārbulis *Melampyrum cristatum* L. Grām.: Andrušaitis, G. (red.) *Latvijas Sarkanā grāmata*. Rīga: LU Bioloģijas institūts, 264 lpp.
- Hultén, E., and Fries, M., 1986. *Atlas of North European vascular plants. North of the Tropic of Cancer. I–III*. Königstein: Koeltz Scientific Books.
- Ikauniece, S. (red.), 2016. Dabas lieguma “Ances purvi un meži” dabas aizsardzības plāns (2016–2028). Rīga: SIA “Metrum”, 168 lpp.
- Ingelög, T., Andersson, R., and Tjernberg, M., 1993. *Red data book of the Baltic region. Part 1. Lists of threatened vascular plants and vertebrates*. Uppsala: Swedish Threatened Species Unit in cooperation with the Institute of Biology, 95 p.
- Kukk, T., & Kull, T., 2005. *Eesti Taimede Levikuatlas*. Tartu: Eesti Maaulikool Pollumajandus ja Keskkonnainstituut, 335.
- Kuusk, V., Tabaka, L., and Jankevičienė, R., 1996. *Flora of the Baltic countries*. Tartu: 2, 328.
- Natkevičiaite-Ivananauskiene, M. (red.), 1976. *Lietuvos TSR flora, V*. Vilnius: Leidykla “Mokslas”, 482–483.
- Pētersone, A., un Birkmane, K., 1958. *Latvijas PSR augu noteicējs*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 593.
- Pētersone, A., un Birkmane, K., 1980. *Latvijas PSR augu noteicējs. 2. pārstrādātais izdevums*. Rīga: Zvaigzne, 333.
- Rūsiņa, S. (red.), 2017. *Aizsargājamo biotopu saglabāšanas vadlīnijas Latvijā. 3. sējums. Dabiskās pļavas un ganības*. Sigulda: Dabas aizsardzības pārvalde.
- Stachnowitz, W., 2013. *Melampyrum cirstatum* L. – A rare river corridor plant in Wielkopolska and Poland. *Biodiversity Research and Conservation* 32: 29–44.
- Vilka, I. (red.), 2007. *Aizsargājamo ainavu apvidus “Ziemeļgauja” dabas aizsardzības plāns*. Rīga: Latvijas Dabas fonds, 173.
- Лайвиньш, М.Я., 1983. Охрана флоры речных долин в Прибалтийских республиках. Рига: Зинатне, стр. 89–101.

*Summary**MELAMPYRUM CRISTATUM* L. IN LATVIA

Maija Medne

Until 2017, *Melampyrum cristatum* L. was known from only one locality in Latvia, in the northwestern part of the country, Rinda River valley, where it occurs in dry calcareous semi-natural grassland. In 2017, a new locality was discovered close to the northern border with Estonia, in Zvārtava municipality, where the species occurs in Gauja River floodplain in a species-rich semi-natural grassland with species of dry calcareous grasslands, alluvial grasslands and *Molinion* grasslands. Both known localities represent ancient semi-natural grasslands.